

**Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. Band 10. skodde–stæveleg. Hovudredaktørar: Oddrun Grønvik, Lars S. Vikør & Dagfinn Worren. Prosjektdirektør: Åse Wetås. Oslo: Det norske samlaget 2012. 1630 spalter.**

Våren 2012 utkom *Norsk ordbok* (NO) med sitt tionde band, som täcker det alfabetiska spannet från *skodde* ‘dimma; dis’ till *stæveleg* (med hänvisning till *stevleg* ‘stillsam; pålitlig’), bara litet mer än ett år efter att band 9 gavs ut. Redaktionen håller alltså ångan väl uppe, och allt torde tala för att man kommer att uppnå sitt stolta mål som numera är inskrivet i själva projektnamnet: Norsk Ordbok 2014. Det tolfte och sista bandet är sålunda tänkt att komma av trycket lagom till firandet av Norges 200 år av eftermedeltida självständighet. För detta band 10 redovisar titelbladet 31 namngivna redaktörer (samma antal nämns inledningsvis i förordet, 32 sägs det senare där), så det är en manstark redaktion det handlar om. Likafullt imponeras man av den raska utgivningstakten med tanke på vilket digert ordmaterial som NO har att göra grundligt reda för. Ordboken är, som det anges i dess *Brukarrettleiing* (Oslo 1994), “ei kombinert dialekt- og skriftmålsordbok – noko vi ikkje finn maken til så mange andre stader” (s. 7) och har således att “dekkja både det moderne ordtilfanget i nynorsk og det tradisjonelle i målføra” (ibid.). Ordrikedomen är också enastående stor i ordboken, och som läsare kan man inte annat än att låta sig upplivas av den de norska språkbrukarnas ordglädje under livets skiftande omständigheter som satt så eftertryckliga spår i “dei store og små ordportretta” (som artiklarna kallas i förordet till band 10, s. VIII). NO har ingen kronologisk ambition i sin beskrivning av ordens användning – såtillvida att man skulle kunna följa deras historiska utveckling, annat än högst indirekt genom de noggranna proveniensangivelserna – men genom sin beskrivning av både dialekter och nynorskt skriftspråk ända in i nutiden hittar vi i ordbokens myller de lexikala återspeglarna av allt från svunna tiders bondesamhälle där man *strigla* hästarna, åt *snargraut* i skogen och kom samman för *slåttedugnad* till vår egen yttersta tid där man *stæsjar opp* bilen och sänder *SMS-ar*.

I det följande skall jag först säga något om ordbokens åtkomststruktur och de enskilda artiklarnas övergripande struktur; detta torde därmed i huvudsak bli omdömen om NO överhuvudtaget, eftersom vi har allt skäl att tro att band 10 här följer allmänna redigeringsregler för hela verket (jfr med nyssnämnda *Brukarrettleiing*). Därefter skall jag också redovisa några mer eller mindre generaliserbara iakttagelser om hur specifika betydelsebeskrivningar ser ut i band 10; här handlar det alltså mer specifikt om detta band, men också härvidlag får man helt visst tänka sig att bandet återspeglar en allmän praxis, åtminstone från de senare banden.

## Åtkomststruktur och grundläggande artikeluppbyggnad

NO är en ordbok som utgår från och sorterar efter ordens formsida, och på sedvanligt vis görs denna sortering i strikt alfabetisk följd oberoende av ords inbördes samhörighet. Också sammansättningar, såsom i all nordisk lexikografi en högst väsentlig del av det beskrivna ordbeståndet, återfinns på sitt eget alfabetiska ställe (inte som en underordnad del av den artikel där dess förled behandlas såsom simplex) – till fördel för den läsare som letar efter en given sammansättning, men till motsvarande nackdel för den som istället vill överblicka ett ords sammanhållna sammansättningsbestånd. Ibland uppräknas dock exempel på mer tillfälliga (och självförklarande) sammansättningar i anslutning till simplexartikeln, antingen i slutet av denna eller – vanligtvis – i en särskild streckartikel, alltså en som just avser ordet i sin användning som sammansättningsförled och varigenom därtill hörande formvariation och ibland rentav egen betydelsemomentstruktur kan redovisas. Till denna streckartikel hänvisas det sedan från de enskilda självständiga sammansättningsartiklarna – till klargörande av vilket ord förleden hänför sig till, försåvitt det skulle finnas homonymer. Detta klargörande nödvändiggörs ju av att sammansättningarna står var för sig på eget alfabetiskt ställe.

Detta hänvisningsförfarande (ibland direkt till simplex, när streckartikel saknas) fungerar överlag väl och smidigt, men det finns en del fall där förledens exakta identitet förblir på sin höjd implicerad (genom betydelsebeskrivningen), till exempel för **skot-vik** och **slag-botn**. Understundom förefaller å andra sidan de utsatta förledsidentifieringarna litet väl tveklösa, när det nämligen finns samhöriga enkla verb och substantiv och det kan vara mer eller mindre tveksamt vilkettera det är som utgör förled i en sammansättning. Sådan tvekan redovisas förvisso i flera streckartiklar (så till exempel i **skot-**, **sleng-** och **slikke-**) eller för enskilda ord (till exempel för flertalet **splitt**-sammansättningar, liksom i avledningen **slumpesam**), men i andra streckartiklar tar man tveklös ställning för ettdera, till exempel i **spel-**, som enbart förs till substantivet (medan **spele-** enbart förs till verbet), eller **skrifte-**, som enbart förs till verbet trots sidoformen *skriftar*- och sammansättningarna **skrifte-far** och **skrifte-mål** med de anförda fornvästnordiska formerna *skriptafaðir* och *skriptamál*, som talar för substantivisk förled. (Till samma ordkomplex hör för övrigt också ett **skrift-hus** 'sakristia', genom en streckartikel fört till I **skrift** 'det att skriva' eller III **skrift** 'skrivet stycke' (de romerska talen är homonymåtskiljande), inte till det förväntade II **skrift** 'skriftemål' – eller verbet **skrifta**.)

I fråga om ordens lemmatisering särhåller NO för det mesta stark och svag stamtillhörighet hos i grunden samma substantiv i var sina artiklar, liksom inte sällan likalydande varianter med olika genus. På så vis kommer det tydligt fram exakt vilka betydelser som finns belagda för vilken av formerna, men ibland

leder det till stor parallellitet mellan de båda artiklarna; så definieras till exempel fem av de åtta momenten i I **spraut** med *spraute* i olika betydelser, svarande mot hälften av momenten i **spraute**. Man får väl därmed anta att de fåtaliga i en och samma artikel sammanhållna starkt och svagt böjda formerna företer alla sina betydelser i båda varianterna (som till exempel det hela bandet inledande i **skodde** med sidoformen **skodd**). Samtidigt kan man nog misstänka att det i åtminstone ett flertal fall är mycket beroende av hur vältäckande materialet råkar vara för ett ord huruvida sådana här sidoformer uppvisar full betydelseparallellitet eller ej.

Vad sedan gäller den allmänna uppbyggnaden i form av olika upplysningskategorier inom de enskilda artiklarna kan sägas att den böjningsredovisning som följer på ordklassangivelsen överlag är mycket sparsmakad, låt vara alltid förhanden i verbartiklar (något utförligare enbart för starka och oregelbundna verb) men eljest nästan alltid bara implicerad (för substantiv genom genusangivelsen). Däremot redovisar NO i den följande hakparentesen dess samvetsgrannare all den variation hos både ordformen (och därmed indirekt uttalet) och böjningen som finns belagd i äldre källor och olika dialekter. Framförallt hos språkets mer centrala ord kan den redovisade variationen vara mycket rik, så till exempel på **skyta**, där den upptar nästan en hel spalt. Jag har likväl lagt märke till att den upplysning om "inf ög med -e el apokope i jamvektsområdet" som finns på till exempel **spørja** saknas på flertalet verb, fastän den väl borde äga tillämpning om bara verbet i fråga förekommer i de ifrågavarande målen. Förmodligen är det återigen materialets täckningsgrad som spökar bakom den enbart mer tillfälliga närvaron av denna formupplysning.

Sist i hakparentesen anges ordens etymologi – överlag mycket kortfattat, för arvord ofta enbart genom angivelse av ordets form och betydelse i fornväst-nordiska. Ibland kan etymologien likväl vara mer utbroderad, någon gång till och med specificerad för enskilda betydelser. Så heter det på **skyggja**: "i tyd 3 ett eng. *shadow*"; ett motsvarande engelskt betydelselån är rimligen förhanden på **skyta** i betydelse A 9 'filma', men därom tiger dess etymologi. I en del mindre artiklar saknas etymologi helt, hos enstaka sammansättningar, vilket jag redan varit inne på, men inte minst hos många avledningar vars grund därmed förblir enbart implicerad – också i fall där den formellt inte är given, till exempel hos adjektiven **stramsen** (till **stram** eller **stramma**?) och **snækal** (väl till verbet **snækja**, men det finns också ett **snæke**, och det semantiskt delvis snarlika **snæken** hålls istället samman med IV **snåk** och **snåken**). Hos **strigla** med fyra homonymer saknar jag alldeles särskilt etymologierna på de tre första, eftersom jag inte kan låta bli att bli litet nyfiken på dessa homonymers olika bakgrund.

Efter hakparentesen följer så betydelsebeskrivningen, vid behov strukturerad i (siffer)moment. De olika betydelserna proveniensbestäms också och exemplifieras med korta språkprov – det senare dock alls icke undantagslöst. I

längre artiklar är språkprov på alla betydelser regel, särdeles rikligt förekommande i exempelvis III **stor** till stor (!) glädje för läsaren i urskiljandet av vad som konstituerar de olika betydelserna, men i mindre artiklar är förekomsten av språkprov mer godtycklig. Rimligtvis rätt marginella ord som **stein-skit** kan mycket väl ha ett språkprov (och inget fel med det, det ger förstås märke åt beskrivningen), medan andra mindre artiklar som likväl uppvisar flera olika betydelser helt kan sakna det, så till exempel I **skrubbe** med hela åtta betydelser. Men kanhända är det just därför: språkprov till alla åtta betydelserna blir för skrymmande, men vilken av dem förtjänar det då mer än de andra?

### Betydelsebeskrivningen

Trots den noggranna formredovisningen med proveniens får den åtföljande betydelsebeskrivningen sägas vara kärnan i NO:s artiklar, åtminstone är det den som ger den största läsoplevelsen. Den utförs välstrukturerat och med precision och uttrycksekonomisk effektivitet. Till sakens natur i en dialektordbok hör att en hel del betydelser kan beskrivas genom synonymdefinitioner, och här uppvisar NO ett lika smidigt som otvetydigt sätt att precisera synonymernas exakta betydelse (genom eventuellt homonymnummer + ifrågakarande momentnummer satt(a) inom parentes efter den återopade synonymen). Därmed ingalunda sagt att NO skulle väja för mer utförda definitioner. Också sådana uppträder i rikt mått, överlag mycket snyggt och välavvägt utformade. En fullödlig värdering av definitionernas och betydelseindelningarnas giltighet skulle förstås kräva att man också granskade det material de bygger på (och dessutom helst en norsk modersmålsförmåga som undertecknade granskare är i avsaknad av). Som sagt finns det inte heller språkprov till riktigt alla betydelser att pröva beskrivningen av dessa mot, men givet dessa förbehåll vill jag ändå påstå att momentutformningen och -indelningen hos mer eller mindre polysema ord på det hela taget framstår som högst övertygande. Visst kan jag i vissa enskilda fall ibland fråga mig om allt som urskilts som egna betydelser verkligen är det och inte bara är användningar av samma grundbetydelse i olika yttre sammanhang (olika referenser). Likväl upprätthålls denna åtskillnad för det mesta med rimlig precision; strukturellt görs det genom att betydelserna utgör siffermoment, medan de under dessa hörande användningarna/betydelseskiftningarna/ referenserna blir småbokstavsmoment. Längre än så i betydelsehierarkisering går NO inte, förutom att siffermomenten på större ord i några få fall fördelas på A och B, då efter mer formella kriterier som syntaktisk funktion (såsom i II **som**) eller verbs transitivitet (såsom i **slenga**) eller reflexivitet (såsom i **strekka**).

Jag kan i vissa fall omvänt tycka att det som fått utgöra ett och samma siffermoment snarare enbart hör till samma sfär i verkligheten, så till exempel i

**skranglen** 2a “(høg og) mager” och b “sjukleg, skranten, klein”, som mest hålls ihop av att båda vara personbeskrivande snarare än att utgöra varianter av en och samma grundbetydelse, eller i **steikja** 5a “nytta eidar; banna” och b med användning “i ymse eidar og utrop”, det senare exemplifierat med uttryck som *fanden steike* – samhörigt med a genom svordomssfären, men till betydelsen snarast hörande till moment 2 “bli steikt”. Överhuvudtaget finner jag det alltemellanåt litet problematiskt med NO:s förkärlek för att inleda momenten med 1a (, 2a och så vidare) utan att ge något bud på vad hela 1 (, 2 och så vidare) sammanfattas av för övergripande betydelse. Detta lämnas det åt läsaren att själv räkna ut utifrån delbetydelsena, och för det mesta låter det väl sig göras också. Ändå hade jag gärna önskat betydligt flera lösningar i stil med I **sleip** och I **strokk**, där det ges en allmän definition för hela moment 1 varav sedan a, b och så vidare utgör olika referentiella varianter (alltmedan båda artiklarnas moment 2 åter börjar med ett 2a utan överordnad etikett).

När det gäller verbens valens så beskrivs denna nästan alltid utan tillhjälp av ovannämnda stora momentbokstäver, och det är gott nog så; valensen är ju oftast en del av ordets allmänna polysemi. Den anges mer sällan uttryckligen (“tr”, “intr”) utan endast implicit genom valensen hos de ord man definierar med (till exempel “reingjera ved å skylja” på **spyla**) eller genom att ett transitivt verbs objekt sätts inom parentes i definitionen (till exempel “slurpa i seg (noko)” på II **slatra** 1). Dess mer förvirrande blir det när sådan parentes saknas om något som i ett följande språkprov visar sig vara ett objekt, inte en del av verbets egen (intransitiva) betydelse, till exempel på **spyrda** “binda i hop sild (parvis) [...]”, följt av språkprovet *spyrda sild*, eller på **stall-fora** “föra husdyr inne i stallen”, följt av ett språkprov med *å stallfora hesten*. Därmed infinner sig lätt en viss gnagande ovisshet om hur definitioner av språkprovslösa betydelser som II **stima** 8 “gå forbi nokon utan å ansa på dei” skall förstås – transitivt med avsaknad av parentes om *nokon* eller intransitivt med verbhandlingens föremål inbakad i verbbetydelsen? Det finns också parentessatta nominal som i språkproven visar sig vara rektioner i led som utgör prepositionsobjekt eller valensbundna adverbial (vars preposition(sbetydelse)er i definitionen ser ut att vara en del av själva verbbetydelsen), till exempel på nyssnämnda II **stima** i betydelse 3 “freista å halda styr på (t d urolege born el uviljuge dyr)”, exemplifierat med *kor ein stimar med dei*, eller på III **spissa** 3 “tenkja på” belagt med *han spissa på å kjøpe kviga*.

Inte heller för andra slags konstruktionstyper används de stora bokstäverna som sagt så särskilt ofta, varför verbförbindelser med partikeladverbial inte så sällan får utgöra ett eget siffermoment mot slutet av artikeln, så till exempel på I **slakka** (moment 6) och I **sleppa** (moment 7, tillsammans med ett par andra stående förbindelser). På så vis lånar sig momentindelningen inte bara till betydelseuppdelning utan också till kategorisering grundad på form – eftersom

betydelsen hos dessa partikelförbindelser (ibland dessutom tagna samman med bestämningar i form av helt vanliga adverbiala prepositionsfraser, så på **spørja** 6) mycket väl kan sammanfalla helt med betydelse beskrivna i något tidigare moment. I andra, renodlat betydelsegrundade momentstrukturer kan dessa partikelförbindelser mycket väl (implicit) uppträda samman med andra användningar av samma betydelse, så till exempel på **slaura**, där *slaura bort* en passant dyker upp i moment 1 och *slaura ned* i moment 2. Det verkar framförallt vara en större mängd av olika (och mer lexikaliserade) partikelförbindelser som inbjuder till den lösning där formen får bli momentdefinierande. Det finns emellertid också andra fall av denna återkommande tendens att delvis låta formen gå före betydelsen i momentindelningen. Ibland blir sålunda vissa uttryck helt enkelt egna moment, litet påfallande på till exempel I **slikk**, där uttrycket ("samb" kallar NO det) *for ein slikk og ingenting* 'mycket billigt' blivit ett eget moment 2, fastän det rimligen till sin betydelse omedelbart utgår från moment 1 "svårt lita mengd", eller **stelt**, där moment 1 har uttryck som *so stelt* och *bra stelt* bland språkproven, liksom *ille stelt* med en hänvisning, varefter moment 2 upptar "ymse samb og vend" varibland återfinns *dårleg stelt* (definierat som "ille stelt"!); eller *godt stelt* (i var sina undermoment). (Utöver "samb" och "vend" talar NO också om "uttr" utan att åtskillnaden dem emellan blir alldeles klar för mig.) Ett mycket påtagligt fall av form framom betydelse, men av helt annat slag, utgör artikeln II **som**, kanhända mer förklarligt när det kommer till ett rent formord. Likväl vill jag mena att det har fördunklat den betydelsebeskrivning av själva ordet som ändå är möjlig, när man valt att först och främst bygga momenten efter rektionens struktur (under den tudelning i A och B som avser syntaktisk funktion). Så uppträder till exempel en mycket snarlik jämförande betydelse hos själva *som* i A 1b (där rektionen är ett adjektiv), 3b (substantiv i obestämd form), 4b (nominalfras i bestämd form), 5b (nominal bisats eller infinitivfras) och 9 (adverbial); nog kan det föreligga större eller mindre betydelseskiftningar avhängigt av vad slags företeelse man jämför med, men jag har mycket svårt att se att *som* skulle ha olika betydelser i *ho sov som steinen utfor veggen* (språkprov i moment 4b) och ett ... *som ein stein*, som skulle ha hamnat i 3b, eller i [det] *var som å få audiens hos kongen* (språkprov i 5b) och ett ... *som en audiens hos kongen*, som likaledes skulle höra till 3b. De olika rektionsstrukturerna hade efter mitt förmenande gjort sig bättre som a, b och så vidare, underordnade siffermoment konstituerade av sådana funktioner som jämförelse och identifikation med flera – istället för som nu tvärtom.

När det gäller betydelseutvecklingarnas närmare art talar NO ofta om "bil.", uttytt som "biletleg" i ovannämnda *Brukarretteleing*, och "overf", uttytt som "(i) overførd (el figurleg) tyding", utan att skillnaden blir klar för mig. (Momentet I **skodde** 2 inleds för övrigt med "bil., overf" i en eljest sällsynt samförkomst.) Slår man upp dessa ord i NO blir saken inte heller så mycket klarare:

De framstår här som synonymer. Möjligen kan man för bruket av “bil.” urskilja ett drag av mer produktiv bildlighet, särskilt som det tillika omfattar fall där bildligheten gäller ett större uttryck (inom vilket det enskilda ordet har kvar sin egentliga betydelse), så på I **skute** med uttryck som *forlet ei skute som for alvor er i ferd med å koma på kjøl*. Också användningar som etiketteras “overf” kan emellertid någon gång vara av det slaget, som på III **stor** 1b med *ha eit stort hjarta*. NO har härutöver etiketten “sml”, det vill säga “samanlikning”, men det hindrar inte att liknelser kan dyka upp som “bil.” också, så på I **spjelka**: *han kjenner seg som spjelka*.

### Sammanfattningsvis

Om ovan anförda synpunkter skulle ge intryck av att NO:s artikelstruktur och betydelsebeskrivning överlag är präglade av onöjaktiga eller åtminstone tveksamma lösningar, så är detta framförallt en följd av recensionsgenrens inneboende logik: att ge huvudsakligt utrymme åt den negativa kritiken. Att det i ett sådant jätteverk som NO finns analyser man vill sätta frågetecken för, kan se goda alternativ till eller velat få tydligare utförda, är givetvis ofrånkomligt – om man inte skall låta det bästa bli det godas fiende. Det förringar inte den ytterligt gedigna lexikografiska insats som NO som helhet företer i sitt tionde band. Att det finns etiketteringar (som “bil.” i förhållande till “overf”) eller konstruktionsmönster (som verbvalensen) som jag gärna sett litet stramare och entydigare utmejslade, förtar inte heller detta allmänna intryck. Först som sist är NO med sitt band 10 en på det hela taget intagande fullödig och välstrukturerad dokumentation av det norska språkets lexikala mångfald. Det är nu bara att med förväntan emotse verket fullbordat om ett par år – både den norska språkvetenskapen och dess föremål i all sin flödande rikedom till oförgätlig heder.

*Bo-A. Wendt*

Svenska Akademiens ordboksredaktion

Dalbyvägen 3

SE-224 60 Lund

Bo.Wendt@nordlund.lu.se